

ઉચાળા

ઘર વિશેની પહેલી છાપ મારા મનમાં કેવી રીતે બની તે શોધતો-શોધતો હું છેક મારા મનના તળિયાને ફંફોસું છું તો દેખાય છે એક લીલા કલરની બારી. હું તે બારી સુધી તો મારા અંગૂઠા પર ઊભો થાઉં તો પણ ન પહોંચું. એટલે બાજુમાં ગાદલું સંકેલીને મુકાતું, એના પર ચડીને બારીએ પહોંચતો. ટાઢ-તડકાને લીધે બારીના કલરની લીલાશ અડધી ઊડી ગયેલી અને તેની સપાટી પર ફાટી ગયેલા કલરની એક વિશિષ્ટ ભાત પડી ગયેલી. મને યાદ છે હું મારી દાંતુડીથી બારીના સળિયાનો કલર ખોતરતો અને મારી બાથી છાનોછાનો તેને મમળાવતો પણ ખરો.

માથે લાલ આડસર પર બિછાવેલ વંજીવાળું વિલાયતી નળિયાનું છાપરું હતું. લગભગ સાત પગથિયાં ઊંચો એવો ઘરનો એકમાત્ર ઓરડો. એ ઓરડાને અડીને એક લાંબું અને વિશાળ પતરાવાળું છાપરું અને સામે ખૂબ જ ઊંડો ડેલો હતો. જૂનું બસસ્ટેન્ડ કહેવાતી આ જગ્યા. ડેલાના બંધ રહેતા દરવાજાની એક બાજુ અમારું આ ઘર અને બીજી બાજુ અમારાથી જરા નાનું પણ રળિયામણું લાગતું બીજું એક ઓરડાવાળું મકાન હતું. ખૂબ મોટા અને ભેંકાર લાગતા આ જૂના બસસ્ટેન્ડના ડેલામાં અમારાં બે જ કુટુંબ રહેતાં અને બાકીનામાં રહેતાં હાવલાં. સામે દૂર સુધીનો ફેલાયેલો ઝાડ-ઝાંખરાવાળો પટ ખુલ્લો ખરો પણ કોઈ દિવસ હું એ તરફ જતો નહીં. ફક્ત ઝાંખરાં વચ્ચેથી દેખાતા ઝાંખાપાંખા ડેલાના છેડાની કલ્પના કરતો રહેતો અને રાત પડતી ત્યારે તો આ ઓરડામાં જ સમેટાઈ જતી અમારી દુનિયા. ક્યારેય રાત પડ્યા પછી ઘરનાં બારણાંમાંથી સામે દૂર ડેલાના છેડા સુધી જોવાનું કે બારીએ ચડીને બહાર ડોકાવાનું મને સૂઝતું નહીં. જોકે કોઈ જ બીક નહોતી લાગતી મને તે દિવસોમાં. ભયનાં વિખોડિયાં તો અમારા મન પર બહુ પાછળથી પડ્યાં, આ તો એથીય પહેલાંની વાત છે.

સવાર પડતી અને પહેલો તડકો બારી વાટે પડતો મારી ઊંઘરેટી આંખો પર અને બીજો તડકો પડતો સામેના ઘરની પથ્થરની વાડ માથે. સામેના ઘરમાં એક કોળી કુટુંબ રહેતું. ખૂબ ઘરડાં થઈ ગયેલાં બાપા અને માજી, એમનું કોઈ નામ નહોતું, ફક્ત બાપા અને માજી કહેતાં એમને અમે. બાપા પહેલાં પી.ડબ્લ્યૂ. ડી.માં મજૂરીકામ કરતા એટલે રહેમરાહે આ નાનકડા મકાનમાં રહે. બાપાને બે જુવાન દીકરા હતા. ડાયોભાઈ અને મૂળજીભાઈ. પાછળથી મૂળજીભાઈ બાપાની જગ્યાએ મસ્ટર પર લાગી ગયેલા. સવારે ઊઠીને બાપા તેમના ઘરને અડીને વાળેલા વંડાના પથ્થર માથે બેસે અને બીડી પેટાવે. હું મારા ઘરના પગથિયેથી જોતો કે બીડીના ધુમાડામાં બાપાના ચહેરા પરની ઊંડી ઊતરી ગયેલી કરચલીઓ ઓગળી જતી અને બાપા ડાયોભાઈ જેવા જુવાન દેખાવા લાગતા. માજીની પીળી ઘાટડીમાં ઊઘડેલી ઘેરી લાલ ટીપકીભાતને પણ હું વિસ્ફારિત આંખે જોયા કરતો. આ ભયોભયો પહેરવેશ સુકાઈને મરખોલું થઈ ગયેલાં માજીના દેહને એક ગજબનો ઠસ્સો આપતો. માથે ઓઢેલી ઘાટડીના એક છેડાને કમ્મર ફરતો વીંટી, હાથમાં દાતરડું લઈને માજી કોળી સ્ત્રીઓમાં જ હોય તેવી વિશિષ્ટ લચકથી ચાલતાં અને વંડામાં ઊતરતાં. બાગાયતની આવડત તો કોળી કોમના લોહીમાં હોય એટલે એ નાનકડા વંડામાં જાતજાતનાં શાકપાન ઊગે અને ખૂણે શેરડીનો નાનકડો વાડ પણ લહલહતો હોય.

અલસ બપોરે બા અમને જમાડીને ઊંઘાડી દેતી. નાના ભાઈ મુકેશને સળિયાની છડે લટકતા ઘોડિયામાં ઢબૂરે અને મને ઘોડિયા નીચે ગોદડી પાથરી સુવાડે. મુકેશ થોડો અકોણો એટલે સૂતા પહેલાં બાને થકવી દેતો. હું થોડી વાર ઊંઘું અથવા ઊંઘવાનો ડોળ કરું અને બા ઊંઘી જાય એટલે હળવેથી ઊઠીને ઓરડાના બીજા બારણેથી ઘરની બાજુના એકઢાળિયામાં ઊતરું અને ખૂણેખાંચરે લપાયેલાં જીવજંતુઓને શોધતો ફરું. જીવડાંઓનું એક અલાયદું અને અગોચર વિશ્વ ધબકતું હતું એ એકઢાળિયામાં. આ વિશ્વમાંથી મને તો કીડી, મકોડા, ઘિમેલ, ભરવાડ નામની જંગલી ઈયળ અને કરોળિયો – બસ આટલાની નામજોગ ઓળખાણ હતી. એક કાળા રંગનું નાનકડું લંબગોળ જીવડું થતું, અમે બાને પૂછેલું તો બાએ નામ દીધેલું, ભગવાનની ભેંસ. બાકીનાં જીવડાંનાં નામ ન આવડે પણ તેમની સાથેનો અમારો ઘરોબો પાક્કો. ખાંચાઓમાં લપાઈ બેઠેલાં આ જીવડાઓને હું એક સળી લઈને છંછેડતો અને પછી બાજુમાં ઉભડકપગે બેસીને જીવડાઓનાં હલનચલન જોયા કરતો. નાનાનાના અસંખ્ય પગે ચાલતી

ચળકતી ભરવાડની પાસે એક સળી ઊભી મૂકીએ એટલે તે સળી ફરતે વીંટળાઈ જાય. કીડીની દોડ્યે જતી હારમાંથી એક કીડીને જરા નોખી પાડું એટલે બાકીની કીડીઓની હાર થોડી વાર માટે બીજે રસ્તે ફંટાઈ જતી. ક્યારેક આ ખાંખાંખોળાંમાં કદમાં ભારે અને રંગે કાળો એવો એક જીવડો મળી આવતો. હું તેને સળી કે સાઠીકડા વડે ઊંધો પાડી દઉં. પછી અદબ વાળીને દૂરથી તેનું સવળા થવા માટેનું છટપટવું જોવામાં મને ભારે કૌતુક થતું. જોકે થોડી વારમાં જ એ જાતે સવળો થઈ જતો અથવા હું સાઠીકડેથી સવળો કરી નાખતો. મને બહુ મોટી ઉંમરે જાણવા મળેલું કે તે જીવડાનું નામ હતું ગેંગોપેંગો. આ બધાં જીવડાંઓમાં થોડુંથોડું ચાલી અને ઊભો રહી જતો, વારેવારે દિશાની ખાતરી કર્યા કરતો અને મોં ઉપરના બે અંકોડા હલાવી-હલાવી પોતાના આત્મવિશ્વાસને ઊભો કર્યા કરતો મકોડો એ મારો વિશેષ રસનો વિષય હતો. આવો જ એક મોટ્ટો મકોડો એક દિવસ નાનકડા મુકેશની તર્જનીએ ચોંટી પડ્યો અને મુકેશે રાડારાડ કરી મૂકેલી. તેની આંગળીએ ચપરકાવીને બાહેલા મકોડા ફરતે લોહી નીકળી આવેલું. ઓરડામાંથી બા પગથિયાં ફૂદતી દોડી આવી, એક ઝપાટે ચોંટેલા મકોડાને ખેંચી કાઢ્યો અને મુકેશની આંગળીને મોઢામાં લઈ લીધી. બસ, તે દિવસથી અમારા બન્નેનું એકઠાળિયામાં જવાનું બંધ થઈ ગયું. બાએ એ તરફના બારણાને સાંકળ જ ચડાવી દીધેલી.

દિવસ ઢળતાં હું રોડ તરફ ખૂલતી બારીએ ચડું. નાનો ભાઈ મુકેશ નીચે રમતો હોય અથવા ફળીમાં માજીને લસણ ફેલવા લાગતી બાનો ખોળો ખૂંદતો હોય. મારી આ બારી સાથે બહુ પાક્કી દોસ્તી. બારીના સળિયાને પકડીને હું બારીની ઓટલીએ બેસી જતો. સવારે ચરવા ગયેલાં ગાડરડાંનાં ધણનાંધણ પાછાં ફરતાં હોય. એક પાછળ એક એમ હારબંધ ચાલતાં મટમેલાં ગાડરના પ્રવાહ વચ્ચે-વચ્ચે તાજાં ઊન ઉતારેલાં અને પંડે નવીનક્કોર ચુમકી પડાવેલાં ગાડરડાં આવતાં એ જોઈને હું ભારે હરખાઈ પડતો. દરેક ધણ આગળ ચોરણી-કડિયું પહેરેલ એક ઊંચોથી ભરવાડ હોય અને પાછળ ખભે પિત્તળની બોઘરડી લટકાવીને એકાદ મારા જેવડો છોકરો દોડ્યે જતો હોય. મને આ ગાડરડાં બહુ ગમતાં અને પેલો દોડ્યે જતો બોઘરડીવાળો છોકરો પણ. હું વિચારતો કે મોટો થઈશ ત્યારે એક દિવસ હું પણ ખભે બોઘરડી લઈને ગાડરડાં ચરાવવા જઈશ. બપોરે સાવ આળસુ થઈને પડેલો આ લાંબો રસ્તો સાંજે ફરીથી આવરેજાવરે ધમધમવા લાગતો. હું જોતો કે ખારવાવાડ તરફથી આવતા કેટલાક માણસો

લથડિયાં ખાતા હોય. મને થતું હમણાં ગબડી પડશે કે શું! ક્યારેક કોઈ લથડીને જમીન પર પડી જતું તો હું બાને બૂમ પાડીને બોલાવું અને તેને બતાવું. બા કહેતી કે તેણે ઢીંચ્યો છે. આ ઢીંચવું એટલે શું, એ ન સમજાતા હું બા સામે ચકળવકળ જોઈ રહેતો.

બા ભગવાનને દીવો કરવા ઓરડામાં આવે ત્યારે મને બારીએથી ઉતારે. બાજુના બાપાના ઘરમાંથી લસણની ચટણીના વઘારનો છમકારો બોલે. ક્યારેક-ક્યારેક કુતૂહલવશ હું તેમની ઓરડીનાં પગથિયાં ચડી અંદર ડોકિયું કરવા જતો, પણ અંદરનો ઘેરો ધુમાડો અને લસણની તીવ્ર ગંધ મને બારણેથી જ પાછો વાળી દેતી. બાપુજીના આવવાની તૈયારી હોય. હું ડેલાની પટ્ટીઓમાંથી રસ્તા ઉપર નજર દોડાવું. એ દિવસોમાં બાપુજીને નોકરીના કામે જૂનાગઢ જવાનું બહુ થતું. બાપુજી જ્યારે-જ્યારે જૂનાગઢ જાય ત્યારે અમને ભાવતો નરસિંહનો ચેવડો અચૂક લઈને આવે અને સાથે દાદાની સત્યનારાયણની કથાઓમાં આવેલ કાજુ, બદામ અને દ્રાક્ષ પણ લેતા આવે. બાપુજી વાયરમેન હતા. લઠ્ઠ માદરપાટમાંથી બનેલી એક ઓજારોની થેલી તેમના ખભે હોય. મેં એક વખત જીદ કરેલી એટલે બાપુજી મારા માટે નાની થેલી બનાવી લાવેલા અને એમાં તૂટેલાં પાનાંઓની હારે એક નાનકડી હથોડી પણ મૂકી આપેલી. મને ઘણી વાર ધૂન ચડતી તો હું મારા ખભે પેલી નાનકડી થેલી ઉપાડતો અને લાકડાના ડેલા પર બાપુજીની જેમ રોફૂર્વક હથોડીના બે ઘા ઝીંકી અને પાછો આવી જતો.

અમારી દિનચર્યામાં બે અવાજોનું અચળ સ્થાન હતું. એક, મ્યુનિસિપાલિટીની ઓફિસ પરથી વાગતી રાતના સાડાઆઠની સાયરન. આ સાયરન વાગે એટલે અમારે ઊંઘી જવાનું અને બીજો અવાજ એ રોજ સવારે સાડાસાતે થતો બાજુની તાલુકા શાળાનો ઘંટારવ. જે બા-બાપુજીના જાગવાનું ટાણું.

એક દિવસ આ જ તાલુકા શાળાનાં છોકરાંઓનું મોટું ધાડું અચાનક હો હો ને દેકારો કરતું અમારા જૂના બસસ્ટેન્ડના દરવાજા સામે આવ્યું. શાળાના વિસ્તરણ માટે આ જૂના બસસ્ટેન્ડનો કબજો મેળવવાની તેમની જૂની માગણી હશે જેના માટે અધિકારીઓ પર દબાણ લાવવા હડતાલ પાડી હતી. થોડી વાર સૂત્રો પોકારીને છોકરાં તો નિશાળમાં પાછાં ચાલ્યાં ગયાં, પણ બાપુજી ઓફિસેથી ઉતાવળે-ઉતાવળે ઘરે આવ્યા અને અહીંથી તાત્કાલિક ઉચાળા ભરવાની વાત બાને કરવા લાગ્યા. મને તો કશી સૂઝ પડે નહીં. બસ એટલું સમજાયું કે હવે આ

જૂના બસસ્ટેન્ડને, આ એકઢાળિયાને, આ ઘરને, આ લીલા રંગની બારીને અમારે છોડવાનાં હતાં. અહીંથી ક્યાં જવાનું હતું એ બાબતે પણ બાપુજીનું અકળ મૌન. તાબડતોબ થોડા માણસો આવ્યા અને એક રેંકડીમાં અમારી ઘરવખરી ભરાઈ. બાએ નાના ભાઈ મુકેશને તેડ્યો અને બાપુજીએ ભારે હૈયે અમારા ખાલી થઈ ગયેલા ઘરને તાળું માર્યું. સામેના ઘરે બાપા-માજીની ઘરવખરીનો પણ બહાર ઢગલો થયેલો હતો. ભીની આંખે મારાં બા અને બાપુજી એ વૃદ્ધ દંપતીને પગે લાગ્યાં અને અમે રસ્તા ઉપર આવી ગયાં. રસ્તા પરથી અમારા ઘર પર નજર નાખતાં અમને પહેલી વખત કોઈક ન કળી શકાય એવી લાગણી થયેલી. એ ગ્લાનિ હતી? જોકે આ જ જૂના બસસ્ટેન્ડના એકઢાળિયામાં ફરી વાર આવીને મારે મારા શાળાજીવનની પ્રાર્થનામાં બેસવાનું હતું. આ અમારો ઓરડો કોઈનો વર્ગખંડ બનાવાનો હતો અને રિસેસોમાં આ જ લીલી બારીને ફરીથી એક વખત સ્પર્શવાનો રોમાંચ પણ વિઘાતાએ મારા નસીબમાં લખ્યો હતો, પણ વિધિના એ લેખની ત્યારે કોને ખબર હતી?

અમારી ઘરવખરી અને અમે ચારેય પી.ડબ્લ્યૂ.ડી.ની ઓફિસવાળા ડેલામાં આવ્યાં. પી.ડબ્લ્યૂ.ડી.નો આ ડેલો જૂના બસસ્ટેન્ડથી પૂરો એક ફર્લાન્ગ પણ છેટો નહોતો. ડેલામાં પ્રવેશતાં જ એક ઘેઘૂર વડલો પલાંઠી મારીને બેઠો હતો અને તેની ફરતે હતો મોટોથી પાક્કો ઓટલો. બાપુજીની સૂચનાથી અમારી ઘરવખરી વડલા નીચે ઓટલા પર મુકાઈ. મને અને મુકેશને ઓટલા માથે બેસાડાયા. થોડી જ વારમાં બાજુના ઘરેથી ઓવરસીયર જોશીભાઈ અને એમનાં પત્ની સરલાબહેન અમારી પાસે આવ્યાં. જોશીભાઈએ બાપુજીના ખત્મે હાથ મૂક્યો અને સરલાબહેન અમને બધાંને તેમના ઘરે લઈ ગયાં. જોશીભાઈ અને સરલાબહેને ભાવપૂર્વક બાપુજીને કહ્યું કે જ્યાં સુધી બીજી ગોઠવણ ન થાય ત્યાં સુધી રહેવા-જમવાની બધી વ્યવસ્થા તેમના ઘરે જ રાખવાની. બા-બાપુજીએ મૂક સંમતિ આપી.